

Nederland. Tenslotte: zou de voorkeur van de liberalen voor de milite niet mee bepaald zijn door de persoon van Willem III, die gemakkelijker misbruik zou kunnen maken van een beroeps- dan van een militieleger?

Wanneer men dit in gepolijst proza geschreven, goed verzorgde boek, dat de recensent al te lang op bespreking heeft laten wachten, uit heeft, dringt zich onwillekeurig de vraag op: zou men deze cultuurgeschiedenis van de oorlog niet met even veel recht een geschiedenis van de grote maatschappelijke veranderingsprocessen en hun weerslag op de oorlog kunnen noemen?

C. B. Wels

W. Verkade, *Thorbecke als Oost-Nederlands patriot* (Zutphen: De Walburg Pers, 1974, 328blz., f35,-).

Verkade promoveerde in 1935 op een juridisch proefschrift gewijd aan de staatkundige denkbeelden van Thorbecke, een boek dat als een wezenlijke bijdrage tot het Thorbecke-onderzoek nog altijd grote waarde heeft. Na bijna veertig jaar is de auteur teruggekeerd tot zijn eertijdse onderwerp en heeft hij een studie geschreven waarvan publikatie hem bij zijn afscheid als directeur van de Stichting Culturele Raad van Gelderland in 1970 door het Provinciaal Bestuur werd aangeboden. Het is een soort tweede proefschrift geworden, compleet met samenvatting in het Duits, maar ditmaal beperkt tot Thorbecke als Oost-Nederlander. Een thema dat een afzonderlijke studie zeker verdient: men denke slechts aan de invloed van het Zwolse milieu en aan zijn contacten met de Gelders-Overijsselse aristocratie, culminerende in het dramatische ontslag in 1852 door minister Thorbecke verleend aan zijn jeugdvriend Schimmelpenninck van der Oye als commissaris des konings.

Belangrijk voor de ideologische achtergrond van de liberale voorman is vooral geweest het on- of anti-Hollandse sentiment dat in het oosten van het land leefde, en dat in de patriottenbeweging en in de Bataafse tijd naar voren kwam. Die emancipatiestrijd van de landprovincies tegen het overheersende Hollandse handels- en maritieme belang leefde weer op met de opkomst van het liberalisme, dat lange tijd juist buiten Holland zijn belangrijkste steunpunten vond. Thorbeckes eigen reserves ten aanzien van de Hollandse partij zijn bekend: de wrijvingen met Amsterdam en zijn pleidooi in 1830 vóór het behoud van het Verenigd Koninkrijk spreken duidelijke taal.

Verkade heeft dit thema thans verder uitgewerkt en getracht de verschillende motieven tot één patroon samen te voegen. Steunende op de bestaande literatuur heeft hij een boek van ietwat ongelijke kwaliteit geleverd. De eerste hoofdstukken, die voornamelijk Thorbeckes levensloop tot 1848 behandelen, zijn weinig geslaagd: belangrijke zaken als de invloed der Duitse Romantiek en Thorbeckes professorale bezigheden worden slechts aangestipt en de persoon van de hoofdfiguur komt niet erg uit de verf. De abruptheid in deze hoofdstukken valt des te meer te betreuren waar schrijver in zijn inleiding te kennen geeft zich te richten op een 'breder publiek' - waarbij breder toch wel zal betekenen: breder dan de smalle kring van mensen aan wie de feiten reeds bekend zijn. De auteur is duidelijk beter op dreef in de hoofdstukken die Thorbecke als Oost-Nederlander na 1848 schetsen: vooral de beschrijving van de contacten met bevriende ondernemers in Twente en met Zwolse schippers in hun strijd tegen lokale regentenbelangen leveren een aardig beeld van Thorbeckes praktische werkzaamheid.

Voor wat de eigenlijke these van het boek aangaat lijkt enige behoedzaamheid toch geboden. Uit het feit dat het liberalisme eerder steun ondervond in de landprovincies mag' men nog niet afleiden dat ieder die in die oostelijke streken lokaal-patriotse gevoelens be-

RECENSIES

leed dus ook liberaal was. Dat geldt zeker ook voor de Gelders-Overijsselse adelskringen, die Verkade wel wat generaliserend als gematigd-progressief aanduidt: het waren niet allen Van der Capellens die zich roerden. Bovenal mag niet over het hoofd worden gezien dat de vriendschap met Schimmelpenninck dateert uit een periode waarin Thorbecke ronduit conservatief was: juist toen, in de jaren twintig, vond hij in de Gelderse edelman een hulpvaardige vriend niet alleen, maar ook een mogelijke geestverwant. Thorbecke rond 1830 te karakteriseren als 'huisideoloog van de Gelders-Overijsselse constitutionelen' (99) suggereert daarom ten onrechte dat Thorbecke in die tijd reeds 'liberaal' dacht. In dit verband is het trouwens ook interessant dat Schimmelpenninck onder liberalisme niet veel meer dan een welwillend paternalisme verstond (100). Om tot een sluitend verhaal te komen moet Verkade ook teveel zijn toevlucht nemen tot de veronderstellende wijs: Thorbecke 'zal wel' dit en 'zal wel' dat (103, 287).

Deze kritische kanttekeningen willen overigens geen afbreuk doen aan de waarde van dit boek, dat een aantal nuttige voorbeelden geeft van Thorbecke als praktisch hervormer en als doorbreker van vastgeroeste patriarchale gezagsverhoudingen.

H. van der Hoeven

C. Smits, *De Afscheiding van 1834*, II. *Classis Dordrecht ca.* (Dordrecht: J. P. van den Tol, 1974, 440 blz., geïll., personenregister).

Na de behandeling van het gebied rond Gorinchem in deel I, dat in 1971 verscheen, geeft de auteur thans de geschiedenis van twintig merendeels westelijker gelegen gemeenten, namelijk Dordrecht en Schoonhoven, op IJsselmonde, in de Hoeksche en in de Alblasserwaard en in de Vijfherenlanden. Materiaal dat hij nog vond over de in het vorige deel genoemde plaatsen nam hij op in de inleidende hoofdstukken van dit nieuwe boek. Het is wat anders opgebouwd. In deel I stond Gorinchem centraal met als voornaamste figuur H. P. Scholte. Ditmaal werd het meer een verhaal over afzonderlijke gemeenten. Met grote ijver is allerlei uit de plaatselijke geschiedenissen nagespoord en gecopieerd. Belangstellenden in familierelaties zullen zeker waarderen, dat veel naamlijsten van gemeentelieden en sympathiserenden zijn opgenomen en het register goed de weg wijst. Wel werd het boek erg opsommend. Chronologisch is er geen verband.

Opvallend is dat volstrekt niet alle groepen die door de Afscheiding van 1834 zijn ontstaan, zich in een landelijk verband wilden voegen. Een aantal had daartegen leerstellige of organisatorische bezwaren. Vooral het aanvragen van overheidserkenning wezen zij af. Daarom gingen zij zich 'gemeenten onder het kruis' noemen, net zoals de vervolgdde schuilkkerken uit de periode voor 1572. Wel hebben de meeste van hen zich in 1869 met de afgescheidenen verenigd, zodat de Christelijke Gereformeerde Kerk ontstond, maar er bleven toch 'Kruisgemeenten' zelfstandig, vaak door de invloed van een predikant of van een ouderling. De schrijver volgt hun historie tot 1869, maar gemeenten van dat type zijn er in deze streek tot op de huidige dag.

Vooral in de eerste decennia hebben de afgescheiden groepen getobd met ongevormde voorgangers. Een academisch opgeleid man als Scholte moest zich aan hun instruering wijden, maar lang niet altijd had dat veel resultaat. In tweeërlei opzicht is zijn invloed van betekenis geweest. Hem was weinig gelegen aan de 'Dordtse kerkorde' van 1619, terwijl andere leiders van de Afscheiding zich daaraan wel wilden gaan houden. Dat bewerkstelligde een zeker isolement ten opzichte van de rest van het land en leidde vaak tot wrijving als een elders gevormd predikant in een van de hier beschrevene werd beroepen. Belangrijker is nog Scholte's keus bij de emigratie. Toen deze in 1846 op gang kwam naar de